

УДК 323.17:316.6

О. Ю. Хорошилов

канд. політ. наук, доцент кафедри політології,
Інститут соціальних наук Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
к. 35, Французький б-р, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
тел. 0 482 68-43-73 (р. т.)

РЕГІОНАЛЬНІ СПІЛЬНОТИ ЯК СУБ'ЄКТИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню регіональних спільнот, які виступають акторами процесів колективної та індивідуальної адаптації до викликів політичного середовища.

При написанні статті були використані основні методологічні принципи соціального конструктивізму.

Ключові слова: регіональні спільноти, адаптація, ідентифікація.

Сучасна цивілізація демонструє у своєму розвитку дві протилежні тенденції — тенденцію до глобалізації, що виражається в посиленні взаємозв'язку й взаємовпливу різних культур, економічних і політичних систем, і тенденцію до регіоналізації, яка знаходить свій прояв у мобілізації представників різноманітних примордіальних і модерних міноритарних співтовариств, що мають унікальні форми ідентичності й прагнуть до легітимації цієї унікальності.

І перша, і друга тенденції порівняно давно стали об'єктами наукової рефлексії, результати якої знайшли своє втілення в численних гіпотезах, концепціях і теоріях. Однак якщо теорія глобалізму в цілому відрізняється своєю науковою довершеністю й оригінальністю, то дослідження, створені в парадигмі т. зв. “регіоналістики”, носять на собі серйозний відбиток політичної географії к. XIX — п. XX ст. і, здебільшого, не виходять за межі дискусій щодо територіальної інфраструктури держави й можливих шляхів її вдосконалювання. На цьому тлі роботи, присвячені регіональним спільнотам як суб'єктам колективної й групової соціалізації й адаптації, творцям і носіям нових форм ідентичностей, є поодинокими й зберігають особливу актуальність.

Об'єктом даної статті є регіональні спільноти як суб'єкти політики, що виконують роль акторів інтеграційних процесів.

Предметом статті визначена специфіка здійснення регіональними спільнотами їхніх функцій з інтеграції й соціально-психологічної адаптації своїх членів до викликів політичного середовища.

Із закордонних дослідників, які зробили внесок у розробку означених проблем, необхідно назвати Р. Парка, Т. Парсонса, Б. Андерсона. Роботи останнього можна вважати магістральними в розвитку такого наукового напрямку, як соціальний конструктивізм. Відзначаючи залежність існу-

вання великих соціальних груп від функціонування унікальних символічних систем і засобів комунікації, Б. Андерсон тим самим підтверджує провідну роль культурних еліт у проектуванні соціальної дійсності [1]. Разом з тим витоки ідеї про можливу інтеграцію й політичну мобілізацію великих соціальних груп за допомогою оперування єдиною для всіх їхніх представників символічною системою можна знайти, у тому числі, і в працях такого представника соціальної філософії початку ХХ ст., як Г. Уеллс [5].

Серед східноєвропейських авторів, які розглядали регіоналізм не лише як політико-адміністративний, але і як культурний феномен, слід назвати Р. Ф. Туровського, А. Б. Карімову, А. Ю. Завалішина, А. В. Мальгіна, П. І. Надолішнього. У працях цих і деяких інших авторів регіони розглядаються крізь призму складних етнокультурних, політичних і економічних процесів, що визначили специфіку господарської діяльності, ціннісного коду й, врешті-решт, політичної поведінки спільнот, які їх населяють.

Методологічну основу даної статті становлять теоретичні постулати конструктивізму, згідно яким регіональні спільноти сучасності розглядаються як продукт цілеспрямованого інтелектуального інжинірингу елітарних груп, основною метою якого є фундація нових типів і форм ідентичностей, що забезпечують успішну групову й індивідуальну соціально-психологічну адаптацію, а також необхідні умови для колективної солідарної дії в політиці.

Важливо підкреслити, що рівень наукової рефлексії специфіки функціонування регіональних спільнот безпосередньо залежить від розробки методологічного інструментарію, який адекватно виражає природу досліджуваного феномена. З огляду на те, що навіть на рівні емпіричних узагальнень виникнення регіонального співтовариства пов'язується з комплексним впливом природно-географічних, економічних і етнічних факторів, дослідження, здійснювані в даному напрямку, повинні носити міждисциплінарний характер і, очевидно, максимально наближатися до парадигми, пропонованої соціальною або культурною антропологією.

Розуміння комплексності проблеми й застосування міждисциплінарного аналітичного інструментарію до її розв'язання приводить автора статті до ряду взаємопов'язаних висновків. *Перший з них* полягає в тому, що тенденція до регіоналізації людської культури є аж ніяк не новою. Більше того, вона супроводжує всю історію становлення людини як біологічного виду й соціальної істоти й найтіснішим чином пов'язана з процесами адаптації людських колективів до умов навколишнього середовища, як природного, так і соціального. Вітчизняні дослідники антропогенезу підкреслюють, що етнічна розмаїтість, чії джерела фіксуються починаючи вже з періоду верхнього палеоліту, “багато в чому відбивала не тільки ландшафтно-кліматичну специфіку, але й особливості саме даного мікроландшафту й мікрорайону”. Більше того, можна стверджувати, що формування етнічної культури як першого адаптивного комплексу, який забезпечував виживання індивіда й групи, відбувалося саме через поступову

інтеграцію локальних інваріантів пристосовницьких тактик і стратегій [2, с. 375–376].

Ці надзвичайно довготривалі процеси біологічного й культурного пристосування до зовнішнього середовища супроводжувалися й груповою інтеграцією, яку умовно можна позначити пристосуванням до середовища внутрішнього — соціального. Як результат, відбувається формування унікального культурного коду групи, освяченого традицією й сприйманого її членами як єдино можливого. Але навіть на стадії “сформованого” етносу функції безпосередньої соціалізації нових генерацій, контролю й корекції процесів внутрішньогрупової інтеракції виконуються не етнічним колективом у цілому, а його субгрупами, які виступають по відношенню до окремих індивідів в ролі груп безпосереднього контакту. Цікаво, що вже на цій стадії “сформованої” етнічності формується образ простору, займаного конкретною людською спільнотою. Крім свого безпосереднього призначення кормової території, він поступово починає використатися колективом у якості потужного ідеологічного конструкта — сакральної “Землі предків” — необхідного для збереження внутрішньої єдності.

Важливими факторами інтеграції людських колективів на стадії домінування т. зв. “традиційного суспільства” виступають не тільки груповий конформізм і ксенофобія, але й специфічні процедури реципрокних обмінів, реалізованих серед членів регіональної етнічної субгрупи, які трансформують її в соціальну мережу й створюють щось подібне на соціальний капітал. За визначенням С. Ю. Барсукової, реципрокність — це обмін дарунками на неринковій основі. Це субстантивна економіка, регульована традиціями й звичаями й спрямована на виживання спільноти як єдиного цілого. Функціями реципрокності є:

1. Встановлення стабільних відносин і контактів (як рівноправних, так і домінантних);
2. Підтвердження соціальних статусів;
3. Трансляція етичних цінностей, релігійних і етнічних традицій [3, с. 22].

Завдяки “економіці дарунка” регіональна спільнота одержує потужний ресурс для підтримки внутрішньогрупової згуртованості, який поєднує в собі як матеріальні, так і духовні складові. Система реципрокних обмінів має двояку користь: на рівні групи — економічно забезпечує мінімізацію девіацій з боку окремих індивідів, які загрожують мутаціями всієї етнічної традиції. На рівні індивідуальному — реципрокна система формує відчуття причетності до великого горизонтально інтегрованого колективу, гарантує кожному своєму учасникові набуття бажаних статусів і репутацій.

Сформований комплекс адаптивних тактик і стратегій, що забезпечує не тільки виживання групи в агресивному зовнішньому середовищі, але й згуртованість її членів, можна без перебільшення вважати універсальним рецептом, використовуваним всіма традиційними соціальними системами для зменшення тенденції ентропії. Важливо ще раз підкреслити, що саме завдяки регіональній варіативності феномена етнічності забезпечувався його високий адаптивний і інтеграційний потенціал, так само як і уні-

кальна стійкість стосовно уніфікаторських аспірацій політичних систем, що все підсилювалися по мірі зміцнення Модерну.

Другий важливий висновок, з точки зору автора статті, полягає в тому, що спроби центральних політичних еліт створити вертикально інтегровані спільноти — громадянські або політичні нації — мали досить обмежені результати навіть у такому специфічному регіоні людської цивілізації, як Західна Європа. Важко заперечувати, що стандартизація матеріального виробництва, формування єдиного національного ринку, розробка й поширення уніфікованої літературної мови, монополія центра на визначення правил, змісту й засобів здійснення політичної комунікації серйозно послабили позиції регіональних спільнот як соціально-політичних акторів. Більше того, на досить тривалий період останні були маргіналізовані й втратили унікальні можливості з впливу на свідомість своїх членів. Серйозний внесок у справу боротьби з регіоналізмом зробили й новоєвропейські інтелектуали, які активно долучилися до процесу конструювання національних ідентичностей. Парадокс ситуації полягає в тому, що поряд з досить зневажливим відношенням до вокалізму, ці інтелектуали активно використовували у своєму “будівництві націй” найбільш привабливі в емоційному й естетичному плані елементи культур окремих регіональних спільнот. Особливо помітно ці елементи збірки “національного пазлу” простежуються на матеріалі європейських націй, які досить пізно встали на шлях консолідації й створення своєї “уявленої спільноти”. Так, наприклад, саме зусиллями духовної еліти був створений добре пізнаваний на рівні масової свідомості стереотипний образ “справжнього німця”, який вдало сполучає у собі елементи баварського й тірольського регіональних інваріантів культури даного етносу. Аналогічним чином “шевченкові хати” (розповсюджені переважно в центральному регіоні нашої країни) стали одним з елементів загальноукраїнського культурного коду, а сама їхня назва видає одного з авторів вітчизняного процесу національного інжинірингу середини — другої половини XIX ст.

Але всупереч використанню у власних цілях такого потужного апарату примусу, як держава, жодному національному проекту так і не вдалося досягти того рівня інтеграції своїх членів, яким у свій час могла похвалитися переважна більшість традиційних колективів. У цілому по Європі в штучно створюваних національних проектах практично завжди залишалися лакуни для існування інших уявлених спільнот — класів, конфесій, мовних і культурних міноритарних груп, що претендували на власне колективне членство й які заперечували тим самим монополію націй на володіння свідомістю громадян. Досить часто ці групи були локалізовані на кордонах і розламах конкретних модерних націй і являли собою своєрідні релікти територіальних спільнот доби Традиції, які зберегли, хай і частково, елементи власних ідентичностей.

Третій висновок, до якого можна прийти під час вивчення епохи “повстання меншин”, що розпочалася в другій половині 1960-х рр., полягає в тому, що саме ці релікти минулого, фактично списані з рахунків політичною теорією й практикою, здобувають статус найважливіших акторів

(дез-) інтеграційних процесів сучасності. Претендуючи на радикальне перереформатування, а іноді й демонтаж політичних організмів, що вже існують, регіональні спільноти виступають, з точки зору “історичних народів”, як сепаратисти і небезпечні деструктори. Однак прийняття логіки міноритарних колективів дозволяє інтерпретувати їхню діяльність, спрямовану на створення\відновлення групових форм ідентичності й задоволення фундаментальної людської потреби в груповій приналежності саме як різновид інтеграційних процесів, які мають глибокий гуманітарний і гуманістичний зміст.

Парадоксально, але силою, що воскресила до життя регіоналізм, стала саме національна держава, яка старанно боролася з ним. Галузева спеціалізація економіки, що найчастіше мала і яскраво виражений територіальний характер, зростаюча диспропорція між центром і регіонами, з одного боку, і промисловими й аграрними регіонами, з іншого, створили не тільки об'єктивні підстави для відтворення регіональних спільнот як соціальних феноменів, але й для визрівання регіональних інтересів, які вимагали адекватного представництва й захисту місцевими привілейованими групами. Останній факт означав, що на рівні конкретного регіону відбулося визрівання еліти, й варто очікувати прояву політичної суб'єктності спільноти, яка його населяє.

Саме внутрішніми протиріччями в реалізації модерних проектів нації пояснюються спроби субнаціональних еліт, які є в деяких випадках і елітами етнічними, відновити “історичну справедливість” у тому специфічному розумінні, що закладено в колективних формах сприйняття суспільно-політичних процесів минулого й сьогодення представниками регіонального співтовариства.

Четвертий висновок, що вимагає своєї конкретизації, полягає в тому, що процес (ре-)конструкції ідентичності регіональної спільноти її елітою на сучасному етапі досить часто супроводжується навмисним створенням симулякрів, які істотно спотворюють сприйняття дійсності рядовими представниками колективу. Одним з найпоширеніших симулякрів (концептом, який не тільки не відображує дійсність, але й істотно спотворює її) є ідея несправедливої експлуатації міноритарної етнічної групи її більш успішними контрагентами. Тут варто згадати активну риторику лідерів баскського руху про несправедливість економічної політики Мадрида, який насправді надає серйозні преференції Басконії. В цьому ж сенсі побудовані й заяви активістів націоналістичного руху Фландрії про небажання утримувати власним коштом депресивну Валлонію (при цьому замовчується, що однією з причин цієї депресії свого часу стало рішення про перенесення частини промислових потужностей франкомовних регіонів у Фландрію, яка сама випробовувала на собі економічні труднощі на початку 1970-х рр.). Аналогічні заяви в різні часи озвучували і регіональні еліти Північної Італії й Східної України.

Однак головним симулякром, що виникає в процесі консолідації регіональних спільнот сучасності, є концепт тотальної рівності і єдності цілей їхніх членів, який активно експлуатується місцевими елітами. У дійсності

ж дистанція між регіональною елітою й рядовими членами спільноти може бути анітрохи не меншою, ніж аналогічний показник по конкретній країні в цілому. Важливим ресурсом у ствердженні егалітарності спільноти стає симуляція місцевою елітою реципрокних обмінів на рівні регіону. Контролюючи реальні робочі місця, бажаючи одержати вихід на загальнонаціональний і глобальний ринки при недопущенні конкурентів у свій сегмент економіки, місцеві еліти жадають від своїх “міноритарних акціонерів” — пересічних членів регіональної спільноти — безумовної лояльності й політичної підтримки. При цьому сам факт трудової зайнятості й винагороди за працю подається елітою як своєрідна бенефіція, прояв турботи й поваги стосовно “земляків”.

Найбільш драматично цей процес консолідації регіональних спільнот відбувається в країнах, де державний апарат тривалий час виступав як ворожий стосовно суспільства сили й не тільки не сприяв створенню загальнонаціональної ідентичності, але й прагнув максимально нівелювати процеси самоорганізації громадянських структур. У таких країнах регіональні еліти, які виростили з бюрократичних структур середнього й нижчого рівнів, директорів великих підприємств і бізнесменів періоду первісного накопичення капіталу, активно створюють мережу неформальних соціальних інститутів, що заперечують ряд функцій держави, і прагнуть до легітимації своєї влади з боку населення підконтрольних територій. До розряду таких держав належить і сучасна Україна.

Аналізуючи вітчизняну ситуацію, важко не погодитися із професійними етнологами в тому, що в останні роки в країні фіксується зростання національної самосвідомості громадян. Це добре підтверджується не лише польовими етнографічними розвідками, але й загальнонаціональними соціологічними опитуваннями, проведеними різними дослідницькими центрами. Однак іронія полягає в тому, що зростання національної самосвідомості громадян поки що майже не супроводжується формуванням єдиної національної ідентичності. Іншими словами, представники різних соціальних груп вкладають свій (іноді — конфліктний) зміст у поняття “Україна”. Традиційно, як приклад, наводять ту ціннісну дихотомію, що існує у свідомості населення Заходу й Південного Сходу країни. Домінуючий серед представників старших вікових груп населення Південних і Східних областей України так званий “осадовий” (за термінологією Л. Є. Бляхера) тип свідомості спричиняє серйозні розбіжності в трактуванні минулого й майбутнього країни з представниками українського “традиціоналізму”, зосередженими переважно в Центральних і Західних регіонах [4]. Об’єднуючим тут начебто є неприйняття пересічними українцями сучасного стану економіки й політики, але способи вирішення проблем суттєво відрізняються серед представників згаданих субкультур. Зазначені особливості екстраполюються і на політичні процеси (досить згадати існування т. зв. “червоного пояса” у першій половині 1990-х рр., стійкі регіональні електоральні симпатії кампаній 2004, 2006 і 2007 рр.) та активно експлуатуються місцевими елітами в боротьбі за ресурси й повноваження з центром. Важливо підкреслити, що можливий компенсаторний вплив духовної

еліти суспільства — безумовного творця й носія загальнонаціональної ідентичності — на процес реінтеграції країни поки мінімізований внаслідок абстрагування державних структур від проблем створення якісного вітчизняного культурного продукту й соціалізації молоді.

З урахуванням останньої обставини логічним буде *п'ятий і заключний висновок*. Формування регіональних спільнот, у тому числі й у сучасній Україні, не треба сприймати винятково в негативному й критичному ключі. В умовах “цивілізаційної розгубленості” центральних політичних інститутів вони виконують ряд важливих функцій з духовної, економічної та політичної адаптації своїх членів, формуючи в них відносно стійку картину світу, створюючи необхідну інфраструктуру для колективної інтеракції, сприяючи формуванню соціального капіталу й подоланню атомізації соціуму. Проте вироблення сценарію конструктивної взаємодії між центральними управлінськими інститутами й регіональними спільнотами, створення механізмів для мінімізації таких негативів локалізму, як автаркія, клієнтелізм і непотизм, ще залишається актуальним завданням сучасності.

Література

1. Anderson B. *Imagined Communities: Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. — London, 1996. — 224 p.
2. Алексеев В. П. *Становление человечества*. — М.: Политиздат, 1984. — 462 с.
3. Барсукова С. Ю. Реципрокные взаимодействия. Сущность, функции, специфика // Социологические исследования. — 2004. — № 9. — С. 20–29.
4. Бляхер Л. Е. *Нестабильные социальные состояния* — М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2005. — 208 с.
5. Уэллс Г. *Неизвестный солдат великой войны* // Уэллс Г. *Собрание сочинений в 15 томах*. — Т. XV. — М.: Правда, 1964. — С. 379–383.

О. Ю. Хорошилов

кафедра политологии Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 35, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

РЕГИОНАЛЬНЫЕ СООБЩЕСТВА КАК СУБЪЕКТЫ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ СОВРЕМЕННОСТИ

Резюме

Статья посвящена исследованию региональных общностей, выступающих акторами процессов коллективной и индивидуальной адаптации к вызовам политической среды.

При написании статьи были использованы основные методологические принципы социального конструктивизма.

Ключевые слова: региональные сообщества, адаптация, идентификация.

O. Y. Khoroshilov

Politiology Department of Social Science Institute
of Odessa National University named by I. Mechnikov,
r. 35, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

**THE REGIONAL COMMUNITIES AS THE ACTORS
OF THE INTEGRATIVE PROCESSES OF MODERNITY**

Summary

The article is dedicated to the studies of the regional communities as actors of the processes of collective and individual adaptation to the impacts of political environment.

The main methodological principles of the social constructivism were used in the article.

Key words: regional communities, adaptation, identification.